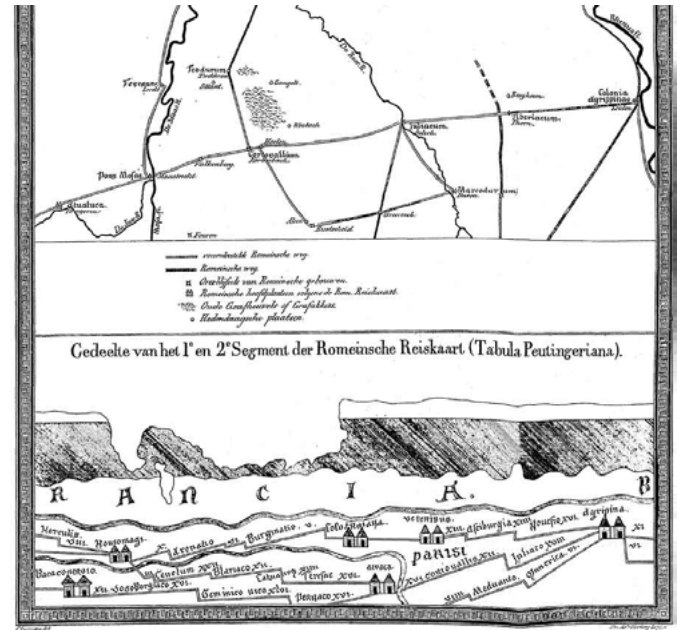
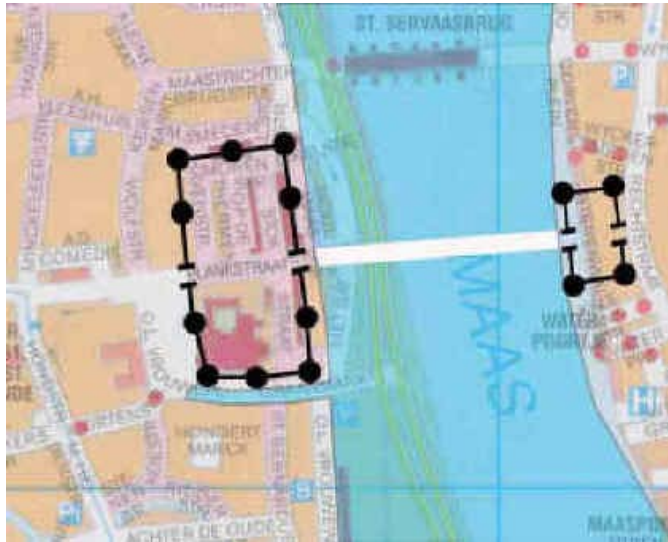

MAASTRICHT

mix van 20 eeuwen stedelijke structuren

Maastricht is ongeveer 2000 jaar oud. Vindplaatsen van Keltische bewoning uit de 5e eeuw v.Chr. zijn niet aan de rivier maar op de plateaus rondom. De bewoning aan de rivier begon rond een doorwaadbare plek in de Maas, die de Romeinen uitkozen voor één van hun roemruchte heirbanen. In dit geval de oost-west lopende weg van Keulen naar Boulogne via Bavay aan de Kanaalkust. Omdat die oversteek alleen bij laagwater bruikbaar was werd in de eerste eeuw een brug gebouwd, zodat in elk seizoen overgestoken kon worden. De toegangen tot die brug werden aan beide oevers beveiligd door versterkingen, met aan

de westoever een castellum. Een castellum kon een cohort (500-1000 man) huisvesten en was bedoeld ter verdediging van een object of als ravitaillingspost. Een castrum huisvestte een heel legioen (3000-8000 man) en had een meer offensief karakter.

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Castra> en <http://nl.wikipedia.org/wiki/Castellum>

Boven: Via Belgica, onder op de Romeinse wegkaart, boven de vertaling daarvan naar de werkelijke situatie.

Links: De versterking (in Wyck) en het castellum in de vierde eeuw, ingetekend op een moderne stadsplattegrond.

De legereenheden in de versterkingen trokken lokale verzorgers en ambachtslieden aan, die zich buiten het fort in een zogenaamde vicus vestigden. Dat is de basis van het huidige Maastricht en ook Wyck ontstond uit zo'n vicus. De naam Wyck is zelfs een verbastering van het woord 'vicus'.

Het is niet verwonderlijk dat het stratenpatroon van de bewoning rondom het fort Romeinse trekjes vertoonde. Wel opvallend is dat dit vandaag nog steeds opgaat. De Romeinse rechtlijnigheid schreef voor dat de straten en wegen haaks op de Maas of evenwijdig daaraan liepen. Door diverse opgravingen tussen 1981 en '83 kwamen fundamenteën van het castellum, een Romeinse tempel en thermen, alsmede het wegdek van de heirbaan aan het licht. In 1963 al waren fragmenten van de Romeinse brug gevonden, waarmee de lokatie vastgesteld kon worden. Hoe de brug er uitgezien heeft kon niet meer vastgesteld worden, maar wel de ouderdom: Eerste helft 1^e eeuw

n.Chr. De gevonden fragmenten doen denken aan een ook elders voorkomend type Romeinse brug met stenen pijlers en houten overspanning. De Romeinse brug lag recht tegenover de Ekster- en Plankstraat. De weg maakte een haakse bocht zodra vaste wal bereikt werd: de huidige Havenstraat.

*Boven: Een maquette van de Romeinse brug en versterkingen in de 4e eeuw
Rechts: Een impressie van T. Panhuysen hoe hij Romeins Maastricht ziet.*

*Met de klok mee:
Morenstraat in de
19e eeuw, gezien
naar de Stokstraat,
opgraving castel-
luntoren in de
Havenstraat 1982,
resten van het
romeinse bad Op de
Thermen.*

Dat is zelfs voor rechtlijnig denkende Romeinen opvallend. De beste plek voor de brug kwam duidelijk niet overeen met het beste tracé voor de weg van Maastricht naar Tongeren, de volgende stad in de heirbaan. De reden daarvoor komt later bij het Vrijthof nog aan de orde. Het stratenpatroon rond deze Romeinse weg volgt Romeinse principes en is vandaag nog steeds herkenbaar in de stadsplattegrond (zie afb. links). Ook in Wyck maakte de weg direct op de wal een haakse bocht (Rechtstraat) naar een geschikte oversteek van de Heugemer overlaat (een voormalige Maasarm) naar het oosten (Aken) en naar het noorden (Meerssen/Valkenburg). Daarbij moeten we bedenken dat de Maasbedding zich in de laatste twee millennia ongeveer 65 meter oostwaarts verplaatste. Dat is het gevolg van het bezinken van slib dat de Jeker eeuwenlang aanvoerde en dat meteen neersloeg na de uitmonding in de Maas omdat daar de stroomsnelheid opeens verminderde. Dat wil zeggen dat de Stokstraat oorspronkelijk Maaswal was en als straat pas na de Romeinse tijd ontstond, hoezeer zij ook in het zojuist omschreven patroon past. Namen als Houtmaas en Bat duiden op los- en laadwallen voor de scheepvaart. Het tracé van de heirbaan door Maastricht liep aan de noordzijde van het Vrijthof langs, kruiste met een flauwe boog de huidige Brusselsestraat en kunnen we weer oppikken in het tracé van de Brouwersweg om vervolgens op de Tongerseweg aan te sluiten. Deze weg volgt dan weer een vertrouwde rechte lijn naar Tongeren. De omweg die de heirbaan om het Vrijthof maakte is te wijten aan een onoverkomelijke wegversperring in de vorm van een groot moeras. Dat was het gevolg van de laatste stuiptrekkingen van de droogvallende, noordelijkste Jekerarm en zo'n handicap dat ook later het kapittel van Sint Servaas geen kans zag dit gebied bruikbaar te maken. Alleen de meest noordelijke strook langs de heirbaan werd door de Romeinen en de Merovingers als begraafplaats gebruikt. Het stadsbestuur van Maastricht nam in de 14^e eeuw die taak van het kapittel over en verhoogde het terrein met vijf meter.

Links: Satellietopname van Romeins Maastricht. Middenonder de Onze Lieve Vrouwebasiliek

Servaasklooster of palts

Karel de Grote was, in zijn hoedanigheid van rooms-keizer, tevens beschermheer van het graf van Servatius en had kennelijk dicht daarbij een verblijfplaats, die in Maastricht graag als 'palts' aangeduid wordt. Dat keizerlijk domein, want dat is een palts, lag dan aan de noordzijde van het Vrijthof, aan de voormalige Romeinse weg naar Tongeren, de Via Belgica. Er

Boven: De samenvoeging van de middeleeuwse bewoningskernen aan de Maas en het grondgebied van het Sint Servaaskapittel in 1229 tot het eerste ommuurde Maastricht. Volgens Prof. dr. F.C.W.J. Theuvs

Rechts: Zo zou het keizerlijk verblijf van Karel de Grote aan het Vrijthof er uitgezien kunnen hebben.

is overigens nog nooit enig bouwfragment gevonden dat deze hypothese ondersteunt. Dat kan er wel geweest zijn maar is dan verloren gegaan bij de bouw van het klooster der 'Witte Vrouwen' op die zelfde plaats en dat tussen 1224 en 1229 geweest zal zijn. In 1803 maakte dat klooster weer plaats voor de bouw van het 'Generaalshuis' dat nu het Theater aan 't Vrijthof herbergt. In 1803 werd nog geen archeologisch onderzoek gedaan en in 1985, bij de verbouwing tot theater, werden alleen resten van het klooster aangetroffen.

Een palts in Maastricht op die plek is eerder onwaarschijnlijk. De autonomie van het Sint Servaaskapittel werd al in 719 vermeld, toen hofmeier Karel Martel nog de hegemonie van de Merovingische koningen bevocht. Dat een keizerlijke palts een ander autonoom gebied omvatte is moeilijk denkbaar.

Latere Karolingische paltsen als Aken, Herstal, Nijmegen en Zutphen zijn goed gedocumenteerd en Maastricht komt in het rijtje van gedocumenteerde paltsen niet voor. Los daarvan duidt ook het feit dat Karel de Grote de abt van het Servaaskapittel *mocht* benoemen op een geaccepteerde autonome positie ervan. Dit alles neemt niet weg dat Karel de Grote goed mogelijk een keizerlijk verblijf aan het Vrijthof bezat.

De bescherming van het Sint Servaasklooster en -kerk door de diverse keizers heeft een enorme status opgeleverd, met bijbehorend grondbezit en rijkdom. Het gebied dat het klooster zijn eigendom mocht noemen omvatte veel meer grond dan het middeleeuwse Maastricht. Het behelsde ruim 1800 ha aan bezittingen, behalve in de Nederlanden ook in Rijnland en het Moezel- en Ahrgebied. Rond Maastricht waren grote aaneengesloten eigendommen in Tweebergen en Maasmechelen, alles in de noord-westhoek van de stad.

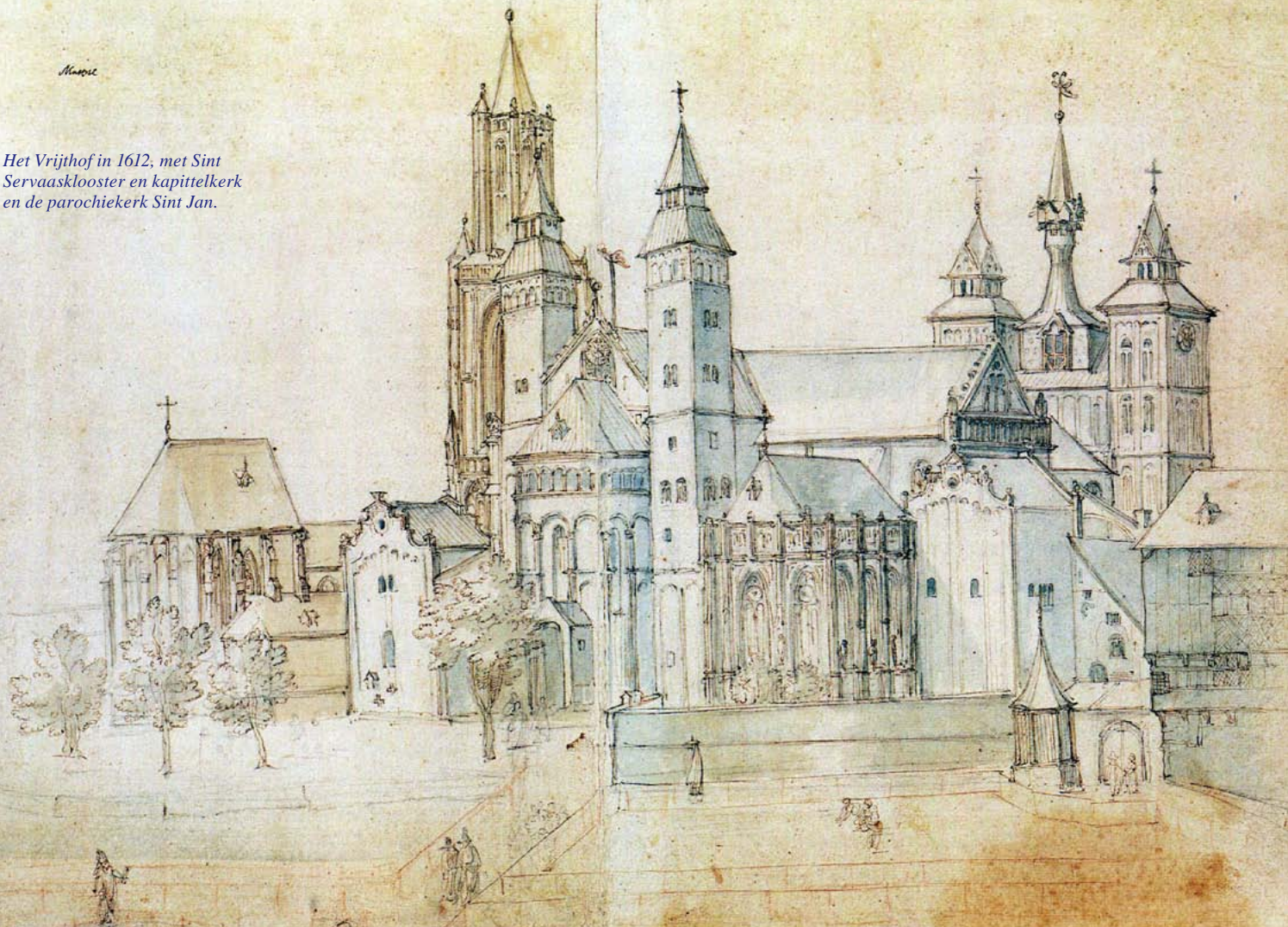
Prof. dr. F.C.W.J. Theuws analyseerde de wording van middeleeuws Maastricht (publicatie 2005, zie afb. p.5) en meende in de cirkelvorm van de Kommel een indicatie te zien voor een reeds vroeger dan de 13^e eeuw ommuurd of anderszins afgescheiden grondgebied. Het Sint Servaaskapittel bestuurde dat gebied, als soeverein Rijkskapittel volkomen autonoom, inclusief rechtspraak over zijn bewoners. Onder druk van de politieke en militaire praktijk van de late middeleeuwen besloot de hertog van Brabant in 1229 dat de kapittelgronden rond het Servatiusheilgdom en die van de stad Maastricht samengevoegd moesten worden binnen een gezamenlijke omwalling. Dit zeer tegen de zin van de bisschop van Luik, de tweede ‘Heer’ van de stad, die – terecht –

Rechts: Vooral ten westen van de Servaaskerk is zonder moeite een cirkelvormige begrenzing van het 13^e eeuwse Maastricht te herkennen.

Handwritten signature

*Het Vrijthof in 1612, met Sint
Servaasklooster en kapittelkerk
en de parochiekerk Sint Jan.*

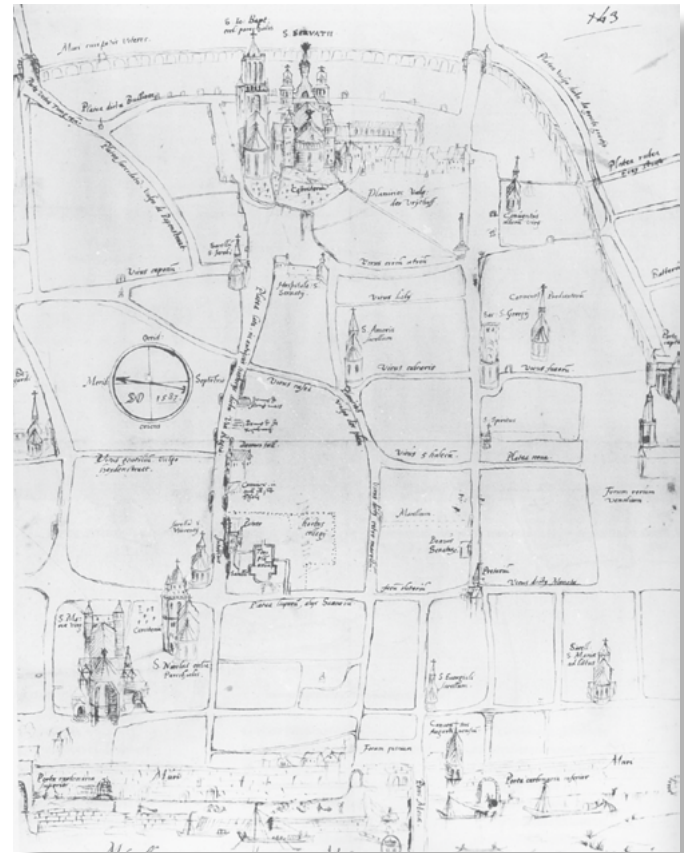

daardoor zijn invloed op de stad Maastricht zag verminderen. Zie ook: <http://www.theobakker.net/pdf/tweeherigheid.pdf> Deze samenvoeging maakte Maastricht weliswaar tot een grote stad maar over het grondgebied van het Servaaskapittel had het stadsbestuur geen enkele zeggenschap. Het enorme Vrijthof (vergelijk Duits: Friedhof = begraafplaats) was voor de Romeinen al de begraafplaats langs de uitvalsweg buiten de 'stad' (vandaar juist die plek voor het graf van Servatius) en sinds de stichting van het klooster een kerkhof, ommurd

Boven: Het 17e eeuwse Vrijthof met rechts kapel en gebouwen van het Servaaskasthuis.

Rechts: 16e Eeuwse plattegrond van dezelfde situatie door Beaumont, ter voorbereiding van zijn stadsplattegrond van 1565.

en ontoegankelijk voor de stedelingen. Oostwaarts voorbij het Vrijthof was nog steeds grondgebied van het klooster. Dat is

bijvoorbeeld af te lezen aan de ligging van het Servaasgasthuis (zie afb. p.7), dat een eind de Breestraat in stak. Dat Vrijthof is een verhaal apart. Het grootste gedeelte, op het noordelijke grafgedeelte na, was moerassig en grote delen van het jaar onbegaanbaar en dus onbruikbaar. Dat was een gevolg van het feit dat in een verder verleden de noordelijkste tak van de Jeker juist hier richting Maas stroomde, mogelijk via het tracé van de Kleine Gracht. Bij opgravingen is daar namelijk een bedding van een waterloop opgegraven, die ouder leek dan een gracht bij de eerste muur die daar ook gestaan heeft. Een tweede hypothese ziet die Jekerarm via Grote Staat en Jodenstraat lopen. Deze tak van de Jeker is in de vroege middeleeuwen opgedroogd maar bleef voor de 13^e eeuwse omwalling wel plaatsbepalend. De west- en noordgrens van de eerste omwalling is hiermee vastgesteld, namelijk de Kommel, Grote Gracht en dwars over de Markt naar de Kleine Gracht. Het grondgebied van het Servaasklooster, dat in de 14^e eeuw binnen de stad kwam, omvatte grote oppervlakken tuinen, om

ook in roerige tijden zelfverzorgend te kunnen zijn. Die tuinen liggen er vandaag in principe nog steeds en zijn nog steeds even ontoegankelijk als destijds (zie satellietfoto links).

Als gevolg van deze eigendomsverhoudingen waren in het noord-westen van de stad (Frontenkwartier) geen economische bouwblokken in te richten en de grond bleef daarom voor een groot deel ongebruikt liggen. Dit gebied, de streek tussen Hoog-Frankrijk en Brusselsestraat ter weerszijde van de Capucijnenstraat, bleek ideaal voor de vestiging van kloostercomplexen te zijn, getuige de kloosters van de Beyart, de Capucijnen, de Celebroeders, de Misericorde, de Ursulinen en het hofje der Twaalf Apostelen.

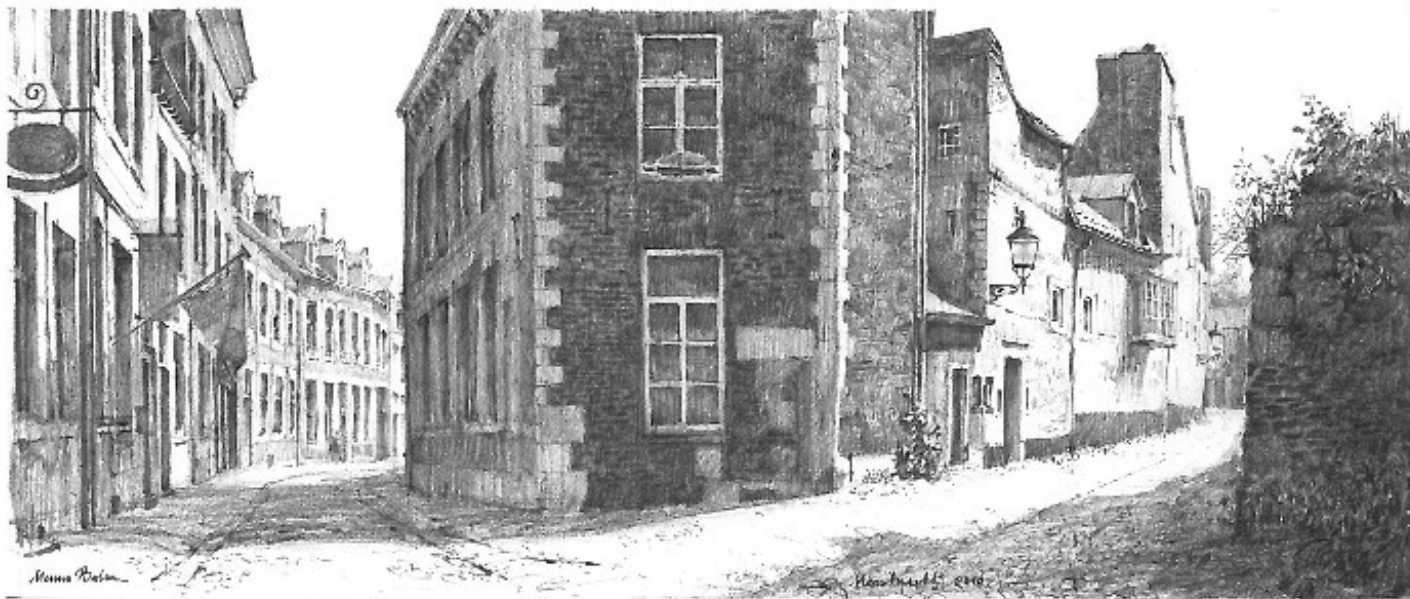
Boven: De maquette van 1752 laat zien dat in het noord-westen van Maastricht grote vlakten onbebouwd bleven...

Links: ...en een recente satellietopname geeft aan dat dit tot vandaag nauwelijks veranderd is.

Met de klok mee: Verwerhoek, afbraak muurhuizen Lang Grachtje in 1904, Hilariusstraatje, Leeuwenmolen en Huis op de Jeker.

Jekerkwartier

De zuidgrens van de stad lag door een overeenkomst tussen beide 'Heren' van Maastricht langs de zuidelijkste Jekerarm. Dit hele kwartier is in de middeleeuwen vorm gegeven en dat is goed aan het stratenpatroon te zien. Men had geen geld, geen gereedschap, geen inzicht en geen doorzettingsvermogen om efficiënte, planologische structuren aan te leggen en volgde de weg van de minste weerstand. De hoofdwegen volgen landmerken als Jeker en reeds bestaande uitvals- of verbindingswegen. Het is daardoor ook het interessantste deel

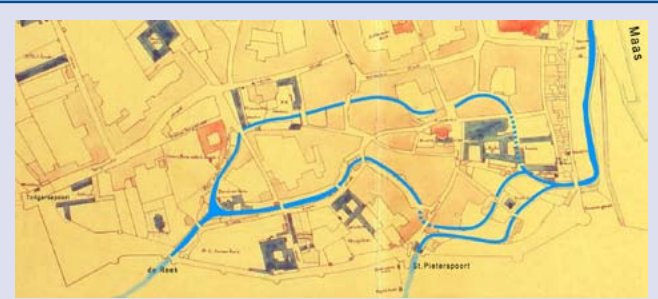
Boven: Tafelstraat, hoek Lang Grachtje. Rechts een restant van de 1e muur.

van de stad, organisch ontstaan als het is.

Een groot aantal straten loopt langs de verschillende Jekerarmen. We zagen hierboven al dat de opgedroogde noordelijkste arm de richting heeft bepaald van de Kleine Gracht. De volgende arm leverde de energie voor diverse molens, waaronder de Hertogs- en Bisschopsmolen langs respectievelijk het begin van de Witmakerstraat, Stenenbrug en Ridderstraat. De eerstvolgende arm vertakte bij de molen van Dols in de

Heksenhoek en volgde het tracé van de Grote Looiersstraat. Via een ingewikkeld stelsel van molenbeken vertakten de armen verder of verenigen zich weer verderop in de stad. De Jekertakken zijn in de loop der eeuwen flink gemanipuleerd door mensenhanden. Als houvast wordt op de cover de kaart van Bellomonte afgebeeld die in de 17e eeuw in diverse versies is uitgebracht. Daaruit blijkt o.a. dat de Grote en Kleine Looiersstraat een gedempte tak van de Jeker zijn. Het middeleeuwse Jekerkwartier ontstond vóór de opbloei en vestiging van kloosters. Daarom is de bebouwing ervan veel dichter dan in het noord-westen van de stad, dat bijna helemaal door kloosters ingenomen werd.

Onder: Kleine Looiersstraat, voordat deze Jekertak in 1897 gedempt werd.

Het Jekerkwartier kreeg zijn plattegrond door de loop van de Jeker opgelegd. Door beweging in het aardoppervlak is de rivierloop steeds verder naar het zuiden opgeschoven. Al heel vroeg (11^e eeuw?) is die loop gemanipuleerd teneinde de stad te blijven voorzien van de nodige waterkracht. Om te beginnen is de huidige noordelijke tak vanaf Biesland waarschijnlijk kunstmatig, omdat die precies langs de hoogtelijn van 50 meter loopt en niet – zoals een rivier eigen is – de kortste weg naar de Maas zoekt. Vanaf Biesland werd een molenbeek van bijna 800 m gegraven tot de Ezelmarkt om de beide banmolens (Hertog- en Bisschopsmolen) te blijven voorzien van water. De Bisschopsmolen was er zeker in de 11^e en de Hertogsmolen begin 12^e eeuw. Een aftakking (middentak) was halverwege bij de Heksenhoek om de leerlooiers te bedienen. Omdat deze looiers tot begin 14^e eeuw buiten de eerste omwalling werkten kan het verloop van de middentak heel goed natuurlijk zijn ontstaan, tot hij bij de Looierspoort weer de stad binnen wilde. Mogelijk gebeurde dit inderdaad om dan in de Ridderstraat op de noordelijke tak aan te sluiten. Tijdens de bouw van de eerste omwalling en de Looierspoort werd deze toegang echter geblokkeerd. De Jeker werd daar met een knik langs de Kleine Looiersstraat naar de noordelijke tak geleid, waar ze mee samenstroomt onder de Pater Vinktoeren. De zuidelijke tak liep vrijelijk door het inundatiegebied ten zuiden van de omwalling, tot in 1897 de aanleg van de Villawijk en de voorbereiding van de bouw van de Tapijnkazerne ook hier een ingreep vergden. Bij waterpoort De Reek werd de beer verwijderd en een bedding onder de muur tot de bestaande entree bij de St. Pieterspoort ingericht.

Uitvalswegen

De volgende categorie landkenmerken die gezichtsbepalend waren voor het middeleeuwse Maastricht zijn de uitvalswegen. Die lopen straalsgewijs vanuit het centrum naar buiten en zijn er nog allemaal, zij het hier en daar gekuist. Ik noem ze hier bij voorkeur in paren, de weg tussen de eerste en tweede muur en de voorloper binnen de eerste muur.

Naar het noorden voert de weg naar Den Bosch en heet dan ook Boschstraat. Die loopt van de verdwenen Boschpoort naar de voormalige Hochterpoort op de Markt. Daarbinnen wordt dat de Spilstraat. De Boschstraat was altijd al een ‘werkstraat’ met een concentratie van houthandelaren. Het deel van de huidige Markt dat buiten de eerste muur lag heette ook Houtmarkt. In de 19^e eeuw vestigden zich aan de Boschstraat o.a.

Boven: De Boschstraat, zo'n eeuw geleden.

Rechts: De dichtgezette Lindenkruispoort kwam in 1874 weer te voorschijn.

Petrus Regout (Sphinx) en de papierfabriek van Lhoest, Lamens & Cie (later: KNP, nu: Sappi). De Boschstraat is voor middeleeuwse begrippen een uiterst ruime toegangsweg (zie afb. p.11).

De uitvalsweg naar Hasselt is de Capucijnenstraat, die via de Eggerixpoort de eerste omwalling passeerde om via de Statenstraat op het Vrijthof uit te komen. Die laatste straat kreeg zijn benaming pas na 1700 toen het Statenhuis gebouwd werd, daarvoor heette zij Eggerixgat of ook wel Eggerixstraatje. De poort in de tweede muur, aan het andere eind van de Capucijnenstraat, was de Lindenkruispoort. In 1676 werd die poort

door de Franse bezetters werd dichtgezet, waarmee de Capucijnenstraat onbruikbaar werd als uitvalsweg. Bij de sletting van de vestingwerken in 1874-'76 kwamen de resten van de poort, tot verbazing van menig Maastrichtenaar, weer te voorschijn.

De uitvalsweg naar Brussel, de Brusselsestraat tussen Brusselsepoort en Tweebergenpoort, was een der belangrijkste wegen die de stad uit voerden. Het was ook het zwakke punt van de verdediging, omdat de stadsgracht altijd droog stond. Door de Lindenkruispoort te dichten en de Brusselsepoort tot een ware vesting uit te bouwen dacht het stadsbestuur de verdediging op orde te houden maar feit is dat de meeste belegeringen vanuit het westen plaatsvonden. De uitvalsweg komt globaal overeen met de Romeinse heirbaan naar Bavay, die buiten de

muur aansloot op de Brouwersweg. De straat heette oorspronkelijk Tweebergen(-straat) naar een hier liggende heerlijkheid van het Servaaskapittel. Het belang van de straat komt tot uitdrukking in de aaneenschakeling van voorname huizen met de bijpassende koetspoorten.

De Calvariestraat past geheel in het patroon van straalsgewijze straten naar buiten, maar een poort was hier nooit, niet in de eerste en niet in de tweede muur. Zelfs van een poterne (voetgangerspoortje als het Nieuwehofpoortje) is voorzover bekend nooit sprake geweest. De Calvariestraat begint op de Kommel, een rondweg buiten de eerste muur die van de Tweebergenpoort naar de Tongersestraat liep (zie plattegrond op cover).

Boven: Tongersestraat, gezien naar het oosten. Rechts de aftakking Kakeberg Links: Brusselsestraat, vanaf Tweebergenpoort nagenoeg snoerstrak.

Met de klok mee: Tongersepoort, Brusselsepoort en Akerpoort, allemaal van de veldzijde gezien.

Boven: De Sint Pieterspoort van de stadzijde. Het kronkelige verloop is opzettelijk en een gevolg van 'moderne' vestingbouw. Daardoor waren dit soort poorten ook een bottleneck in de uitvalswegen.

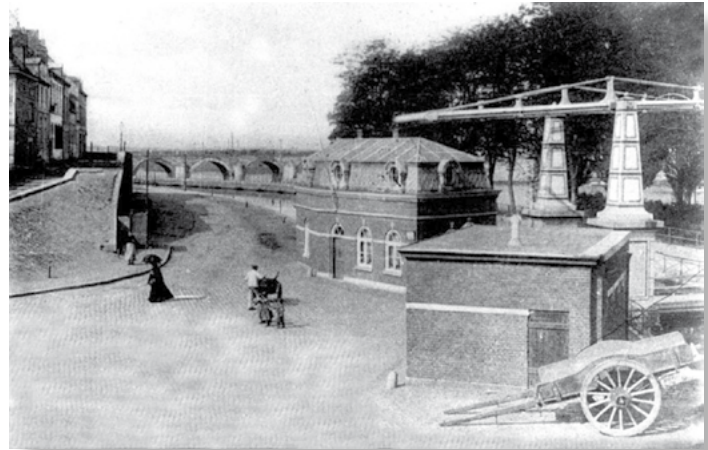
Rechts: De poort Waerchtig in zijn originele vorm, met kantelen, gezien van de landzijde (Villawijk, Sint Pieterskade).

De uitvalsweg naar Tongeren, de Tongersestraat, liep heel wat minder strak tussen Tongersepoort en Lenculenpoort. De wat gekunstelde verbinding vanuit de binnenstad had alles te maken met de omvangrijke bezittingen van het Servaaskapittel, ten noorden van de Lenculenstraat.

Vanuit het middeleeuwse Jekerkwartier liep de weg naar Luik. Op de Sint Pieterstraat zijn, dicht bij elkaar, een aantal verschillende Pieterspoorten geweest. De lokaties zijn nog goed te herkennen in resten van eerste muur (begin Lang Grachtje) en het wachthuis bij de laatste poort. Net als het kronkelige patroon van straten binnen de eerste muur is de loop van deze uitvalsweg getekend door het omzeilen van hindernissen en aaneengesloten eigendommen. Buiten de muur splitste de weg zich naar diverse bestemmingen, zoals het dorp Sint Pieter en Luik. Door de aanleg van het Villapark is daarvan niets meer terug te vinden.

Rechts: De O.L.Vrouwekade met dezelfde brug als onder naar het Stadspark
Onder: De Onze Lieve Vrouwepoort werd pas laat vergroot en van enig belang voor het stedelijke verkeer, vooral door de aanleg van het kanaal Luik-Maastricht en het Koolbat (steenkooloverslag).

Nog onoverzichtelijker wordt het bij de laatste poort voor de Maas, de Helpoort in de eerste omwalling. Alleen dankzij het feit dat dit poortgebouw verkocht (of verpacht?) was aan een particulier staat hij er nog. Bij de tweede stadsuitleg, eind 14^e eeuw, kon de stad hier niet uitgebreid worden, omdat de Jeker nu eenmaal de zuidgrens uitmaakte. Door de snel toenemende inzet van geschut bij belegeringen werd de kwaliteit van de eerste muur een groot probleem. Eind 15^e eeuw zocht Maastricht een oplossing in het verleggen van de Jeker, verder zuidelijk, zodat een beter verdedigbare muur buiten de eerste gebouwd kon worden. Dat deden ze heel handig door bij het winnen van leem voor de steenbakkers een nieuwe bedding te creëren. In de Kommen of de Kompen, waar die leem gewonnen werd, ligt nu de Tapijn-kazerne en deels het Villapark. Die opzet lukte en vlak voor de

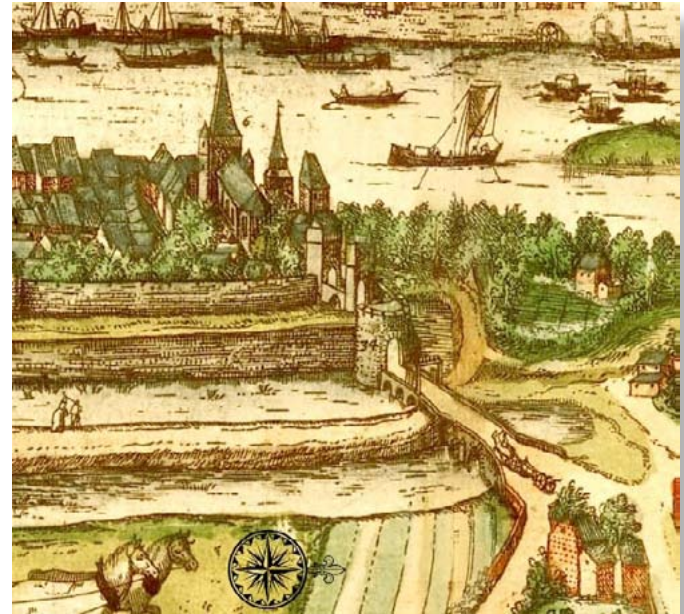
Links: De Akerpoort sloot aan op de weg naar het oosten. Dit was de oorspronkelijke Romeinse heirbaan..

Onder: Wyck omringd door Maas en een wel erg riant van water voorziene vestinggracht. Andere afbeeldingen geven ook anders aan.

Helpoort begon de nieuwe omwalling rond *Nieuwstad*. De nieuwe muur sloot vlak voor de Sint Pieterspoort op de reeds een eeuw eerder aangelegde tweede muur aan. Voor stadsuitbreiding was het gewonnen land, Nieuwstad, helemaal niet nodig en het bleef dan ook eeuwen in gebruik voor tuinen en werkplaatsen. Een nieuwe poort kwam hier niet! De weg naar Sint Pieter werd zodoende afgesloten; voor voetgangers bleven steeds diverse poternes in gebruik, waarvan de belangrijkste die bij de Graanmarkt was. Deze poort is in later eeuwen tot een meer volwassen poort uitgegroeid, zij het zonder serieuze uitvalsmogelijkheid. De weg strandde op de Maas en gaf eigenlijk alleen toegang tot het Bat met zijn los- en laadkaden.

Heb ik een weg met poort overgeslagen? Hoe zit 't dan met de Poort Waerachtig? Die doorgang is in de muur uitgebroken in 1887-'88 ter ontsluiting van de geplande Villapark. De poort zelf is een speeltje van Victor de Stuers (zie afb. pag.17). Bij die gelegenheid werd een voetpad naar de Pieterstraat verbreed tot de huidige Begijnenstraat.

Wyck

De Romeinse situatie in Wyck, met de noord-zuid verlopende Rechtstraat van de brug naar de uitvalswegen naar Meerssen/Valkenburg in het noorden en Aken in het oosten, bleef tot de 19^e eeuw bestaan. De weg naar Aken boog van het eind van

Boven: De Sint Maartensbuitenpoort. De uitvalsweg naar het noorden is enkele malen opnieuw ingericht, o.a. door de bouw van een buitenpoort.

Links: In het Jekerkwartier lijkt elke vierkante meter benut. Vergelijk dit eens met de satelliefoto op pagina 10.

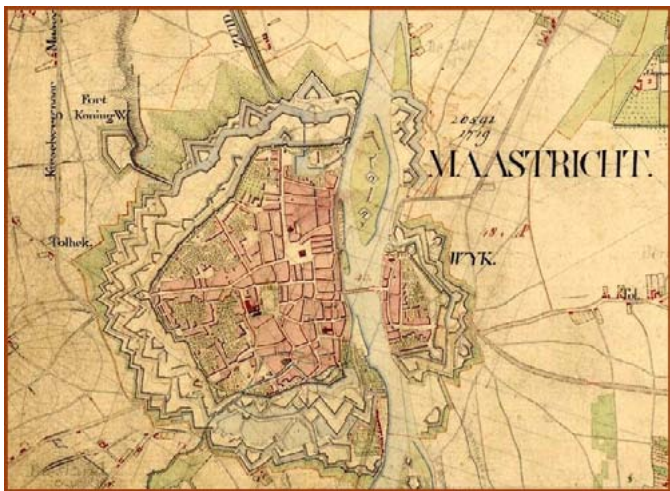

*Boven: Uitbreiding voor de industrie met binnenhaven en goederenstation.
Onder: Om het treinstation te ontsluiten werd de Stationsstraat gerooid..*

*Boven: De vestingwerken van de Hoge Fronten zijn tot vandaag bewaard.
Onder: Van 1845 tot 1964 perste zich het kanaal naar Luik door de stad.*

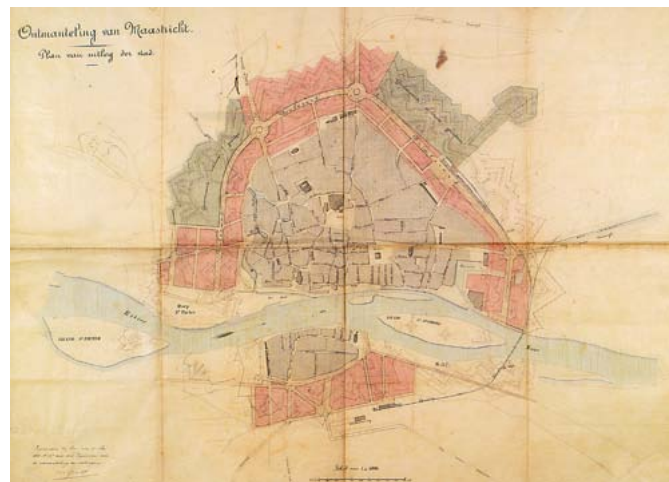
de Rechtstraat naar het oosten af via de Hoogbrugstraat en de Aker- of Duitse poort. Tussen 1888 en '92 werd door de oostelijke huizenrij van de Rechtstraat een doorbraak gemaakt om een directe straat naar het nieuwe treinstation te kunnen aanleggen, de Percée, nadat in 1881 al de Stationsstraat was aangelegd. Tot die tijd liepen de straten noord-zuid, beginnende in de Hoogbrugstraat en samenkomend bij de Maartenspoort. Wyck-zuid werd geheel in beslag genomen door het fabrieks-

Boven: Op de Topografische Militaire Kaart van ±1840 werd de laatste toestand van de vestingwerken vastgelegd. In 1876 werd de vestingstatus opgeheven en kon de grond van 's Rijks Domeinen gekocht worden.

Rechts: Het plan dat Van Gendt, ingenieur der Domeinen, al in 1868 voor de invulling van de vrijgekomen gronden. De groene gebieden houden een militaire functie.

terrein van Société Céramique.

De oostgrens van Wyck is eeuwenlang vastgesteld door een Maasarm, die tussen Wyck en Heer (Hare=hoogte) stroomde maar bij laag water droog bleef (zgn. winterbed). In 1296 werd voor 't eerst een brug over deze bedding vermeld, die in 1442 herbouwd werd en tien bogen telde. De Oude Akerweg (Keerderstraat) sloot aan op de Akerpoort bij de Hoogbrugstraat (zie afb. p.16 en 19). De Heugemer Overlaat, tussen Heugem en Limmel, was een rudiment van bedoelde Maasarm. Als werkverschaffingsproject is de overlaat in de 30-er jaren van de vorige eeuw 'gedempt'. Het tracé van de A2 door Maastricht ligt op dit voormalig winterbed, net als het Oranjeplein.

Singels

In 1876 werd de vestingstatus van Maastricht opgeheven. Hoog tijd, want het 'jasje' begon te knellen! Als eerste stortte de industrie zich op de gronden in het schootsveld buiten de muren. De Sphinx, Lhouest en de Céramique kochten van 's Rijks Domeinen grote percelen voor uitbreiding van hun fabrieken. De pogingen van het stadsbestuur om greep op de uitbreidingen te krijgen mislukte, omdat burgemeester Pyls 'op het verkeerde paard' wedde. Zie voor uitgebreidere bespreking het bestand over de 'Vesting Maastricht'.

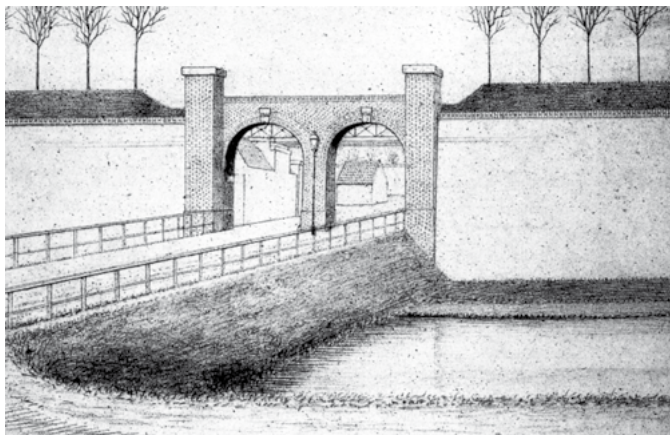
Toen het voornemen van de rijksoverheid bekend werd liet burgemeester Pyls een plan maken voor de vrijkomende grond.

Hij misrekende zich en moest toezien hoe het Rijk bijna de helft van de grond op de westoever voor militaire doeleinden behield (zie afb. p.22). Daar dankt Maastricht wel de restanten van de vestingwerken aan de Hoge Fronten aan. Het andere deel is tot vandaag nog, maar niet lang meer, voor een groot deel in beslag genomen door de Tapijnkazerne.

Speerpunt van de uitbreidingsplannen van het stadsbestuur was de chique woonwijk voor de gegoede burgerij in het Jekerdal, het voormalige inundatiegebied ten zuiden van de stad. Daarnaast was het de bedoeling de schansen uit te bouwen tot straten met stadshuizen en de geslechte muur te vervangen door riant singels met herenhuisen in strokenbouw. De singels sloten aaneen van Maas tot Maas. Zichtbaar is dat de huizen aan de singels eenvoudiger worden naarmate we naar het noorden komen. De huizenbouw houdt op aan het einde

*Boven: De Wilhelminasingel, een eeuw geleden en nog zonder verkeer.
Links: Villawijk, met rondpoint op kruising Lambertuslaan/Pr.Bisschopsingel*

van de Statensingel waar ze de Capucijnenstraat kruist. De Frontensingel doorkruiste – op weg naar de Maas – het nieuwe industriegebied ten noorden van de stad. De kruisingen van uitvalswegen met de singels moesten fraaie pleinen worden. Ook hier zien we weer de pleinen eenvoudiger worden naarmate we noordelijker komen, om helemaal te vervallen bij de Capucijnenstraat en de Boschstraat. De bouw van de Kennedybrug met de afrit naar de Prins Bisschopsingel midden op het fraaiste plein van de stad maakt die kwaliteit helaas onzichtbaar (zie foto p.23).

De band van singels leverde, toen het verkeer eenmaal drukker werd, een pracht van een rondweg op. Dat zette zich ook

Boven: De Stationspoort heeft maar twee jaar dienst gedaan, toen werd de muur afgebroken.

Rechts: Op deze stallietfoto is nog de vorm van het oude Wyck te herkennen.

voort in Wyck maar naar een iets afwijkend patroon. In Maastricht maakten de schans en de muur plaats voor huizenblokken aan een parallelstraat en kwamen de singels ruim buiten de voormalige muur. In Wyck kwam in analogie daarmee het accent in eerste instantie op de Alexander Battalaan te liggen, die via de Turennestraat op het rondpoint Sterreplein aansloot. Toen echter in 1930-'32 besloten werd de Wilhelminabrug te bouwen kwam als toevoerweg de Wilhelminasingel in beeld, die over de voormalige vestinggracht was aangelegd. Van dit besluit heeft men nog grote spijt gekregen, toen het toenemende autoverkeer vooral de Markt aan de overzijde van de rivier volledig verstopte. Een verbinding Sterreplein-Maagdendries had meer kans verdiend. Vandaag maken dan ook alleen open-

baar vervoer en diensten nog gebruik van de Wilhelminabrug. De Wilhelminasingel is ontelbare keren gereconstrueerd om het – door het bebouwen van het Céramique-terrein – steeds verder toenemend verkeer enigszins in banen te leiden.

Stadspark

Een in 1706 aangelegde lindenlaan aan de Maas, de Boompjes, groeide uit tot een serieus wandelpark aan de Maas. Het lag tegenover de O.L.Vrouwepoort en werd in 1837 officieel Stadspark gedoopt. In dat park, in Engelse landschapsstijl, werden veel bijzondere, uitheemse bomen geplant en een kofiehuis met terras en een muziekkiosk gebouwd (1844). In 1845 raakte het park weer een flink stuk kwijt door de aanleg van het kanaal Luik-Maastricht. In 1881-'83 werd het park nog flink uitgebreid naar het noorden en zuiden en door de verbinding met de groenstroken onder de zuidelijke vestingmuur te maken (H. Hermanspark, Mgr. Nolenspark, Aldenhofpark). Funest

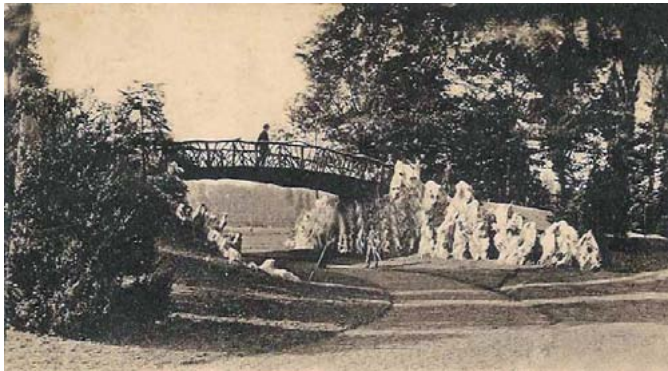

voor het park was de aanleg van de Maasboulevard in 1969 – aangelegd op het tracé van het kanaal na de demping – en de bouw van de Kennedybrug in 1965-'69, die op de Prins Bisshopssingel moest aansluiten.

Vanwaar nu al deze duiding van topografische kenmerken in Maastricht? Maakt dat de stad uit? Om dat te beantwoorden moet je je afvragen of de stad er anders uitgezien had als de Jeker op een andere plek in de Maas uitmondde, als hier geen Romeinen waren geweest of als Maastricht niet een der belangrijkste vestingsteden van noordwestelijk Europa was geweest. Het is toch vanzelfsprekend dat deze omstandigheden de stad 'getekend' hebben?

Boven: Het stadspark in volle glorie.

Links: Dit deel van het Stadspark werd ook wel Ingelschen Hoof genoemd.

Theo Bakker's Domein

De topografische bijzonderheden van Maastrichts ontwikkeling

- **Maastricht**, mix van twintig eeuwen stedelijke structuren. Hoe geografische omstandigheden en menselijk ingrijpen de stad vorm gegeven hebben.
- **Vesting Maastricht**, aanleg, uitbreiding, onderhoud, ontmanteling en slechting der Maastrichtse vestingwerken.
- **Middeleeuwse kloosters** in Maastricht, hun ontstaan en hun doelstellingen. Bijna en bloc moeten ze tijdens de Franse overheersing sluiten. Wat is er van over en waarvoor wordt dat gebruikt?
- **Verdwenen kerspelkapellen en gasthuizen**. In Maastricht stonden veel buurtkapellen en gasthuizen met kapellen, die ingeschakeld werden in de buurtorganisatie en armenzorg. Hoogst zelden kregen ze een taak binnen de parochie.
- **Onze Lieve Vrouwebasiliek**. Stap binnen in de Hoge Middeleeuwen en geniet van een goed geconserveerde romaanse kerk. Lees over de kapittelstrijd tussen het Sint Servaas- en het O.L.Vrouwekapittel, over de restauratie door P.J.H.Cuijpers en over het verdwijnen van de belangrijkste kerkschatten naar het Vaticaan. Lees ook over de geschiedenis van het wonderbaarlijke beeld van de Sterre der Zee.
Vergeet niet de monumentbeschrijving in de volgende kolom.
- **Van Kanaal tot Maasboulevard**. De geschiedenis van het Kanaal van Luik naar Maastricht.

Diversen

- **Watermolens van Maastricht**. Een inventarisatie van alle watermolens die in 1800 nog actief waren, hun geschiedenis en een klein beetje molentechniek. Tevens is dit het verhaal van de Jeker, zoals die door Maastricht stroomt.
- **Maastrichts tweeherigheid**. Hoe een middeleeuwse overeenkomst door de eeuwen slim gebruikt werd voor het welzijn van de stad en hoeveel tweedracht die ook bracht.
- **Wateroorlog België–Nederland**. Sinds 1830 woedt een wateroorlog tussen België en Nederland rond de angels in het “Belgische vlees”: Maastricht en Zeeuws-Vlaanderen.

Artikelen over Maastricht van andere auteurs

- * **Elisabeth Strouven**, stichtster van het tertiariissenklooster Calvariënberg, de bakermat van Maastrichts moderne ziekenhuizen. Door Florence Kroon
- * **Sint Servaasbasiliek**, een monumentbeschrijving
- * **O.L.Vrouwebasiliek**, een monumentbeschrijving